

המינהל בירושלים לפי מסמך פרנציסקני מן המאה הי"ז

נתן שור

מחוז (סנג'ק) ירושלים היה כפוף במאה הי"ז לוילאית של דמשק. אך למושל המחוז היה מעמד זכויות יחידים מכובד ועצמאי למדי, וסביבו התקיימה מעין חצר מלכותית בזעיר אנפין. מי היו בעלי התפקידים העיקריים של המינהל הירושלמי, ומה היו מעמדם ומידת חשיבותם?

מעין בספר שמצאתי לפני שנים אחדות בספרייה הלאומית שבמדריד עולים נתונים חדשים הנוגעים לשאלה זו. זוהי כרוניקה פרנציסקנית, שלא הכרתיה קודם, ושאיננה מוזכרת בביבליוגרפיות של ריכט וטובלר. היא חוברה בידי הנזיר מיגואל אנגל דה נפולס (Fr. Miguel Angel de Napoles), ויצאה לאור במדריד בשנת 1654, בשם *Asia Menor: Estado presente que tiene en ella la Religion de San Francisco*. אך למרות כותרתו עוסק הספר בהרחבה גם בארץ-ישראל ובירושלים. בעמודים 79-81 מובאת בו רשימה של בעלי תפקידים בירושלים, שלהם מעלים הפרנציסקנים שבעיר תשלום שנתי מיוחד — ספק מס, ספק בקשיש.

הרשימה מחולקת לשלושה חלקים. בראשון שבהם מוזכרים בעלי התפקידים השונים, ולצד כל שם מפורט גובה התשלום שניתן לו בריאלים ספרדיים. זהו מטבע כסף קסטיליאני במקורו, אך החל בראשית המאה הט"ז הוא הפך למטבע נחושת בעל ערך נמוך.

בחלק השני מפורט התשלום לבעלי תפקידים אלה ואחרים בשני סוגי בד יקר, משי (seda) וקטיפה (pana). הם נמדדים באמות (varas) כשאורך האמה הספרדית הוא 0.8359 מ'.

106

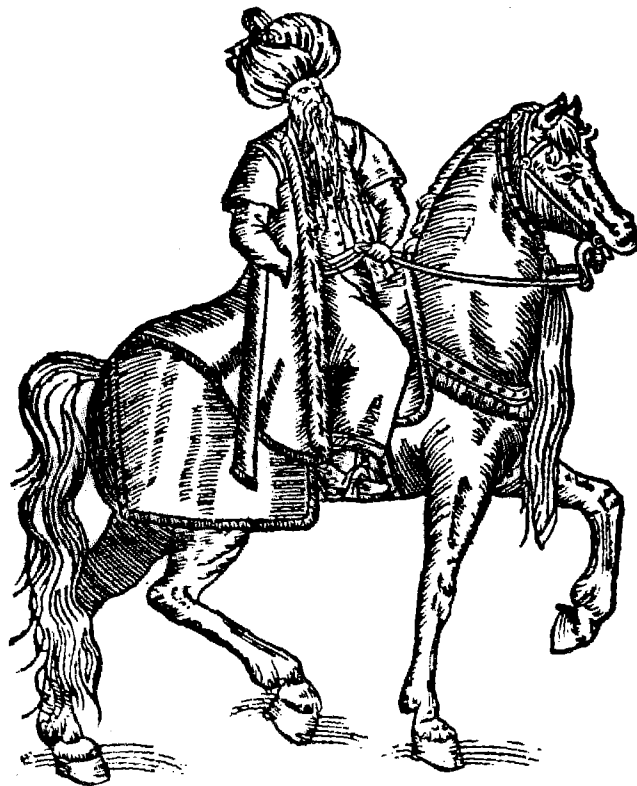
1 לכרוניקות פרנציסקניות אחרות ראה נספח ד בתוך: נ' שור, 'היישוב היהודי בירושלים במאות הט"ז-י"ח על פי כרוניקות פראנציסקניות וכתיבי נוסעים קאתוליים ופרוטסטנטים', א' כהן (עורך), פרקים בתולדות ירושלים בראשית התקופה העות'מאנית, ירושלים תשל"ט, עמ' 431-434.

פרשים עות'מאנים

החלק השלישי מתייחס, לדברי הנזיר מיגואל, ל'ערים עזה, רמלה ויפו, בדינארים, משי וקטיפה'. אולם למעשה התשלום אינו מצוין בדינארים כי אם כמטבע התורכי מדינים (מאידיש). לא ברור מה היה שער החליפין בין מדינים לריאלים הספרדיים שברשימה הראשונה, אך על-פי גובה הסכומים ייתכן שהיחס חושב כאן 1:1 בערך. הפאשא של עזה היה אמנם חשוב ממושל ירושלים כאמצע המאה הי"ז, אך בעיני הפרנציסקנים, שישבו בעיר הקודש, הגיע לו כנראה סכום קטן יותר, וזאת על אף ששלט גם בנמל הצליינים כיפו ובתחנה שבה ערכו את לינת הביניים בדרכם לירושלים, ברמלה. המוכס הראשי קיבל סכום גבוה יחסית, כנראה משום שהיה ממונה על הטיפול בבאים ליפו. יפו עצמה היתה חרבה עד לראשית המאה הי"ז, אך כאמצע אותה מאה החל הפאשא של עזה לשקמה, ונעזר בין היתר בפרנציסקנים, שהקימו בה מנזר. לממונה הפרנציסקני בירושלים (ה'גארדיין') של אותם הימים, מריאנו מורונה דה מליאו (Mariano Morone de Maleo), היו קשרים הדוקים עם הפאשא של עזה, כפי שעולה מספר זכרונותיו.²

בכל שלושת חלקי הרשימה ניסיתי לתרגם לעברית את שמות התפקידים השונים המופיעים בטקסט הספרדי. אך בעוד תפקידים אחדים הם ברורים לגמרי, כגון הפאשא או מפקד המצודה, הרי לגבי אחרים רב הסתום מן הנגלה. המונחים כתובים בספרדית של המאה הי"ז, השונה לעתים מזו

מושל ירושלים (יהואנס
הלפרין, 1565)

של המאה העשרים. מופיעים בה, בין השאר, מונחים המוכרים מספרות הנוסעים, כגון: Buen Ladrón (לטרון), Heben (חברון), Belen (בית-לחם), Rama (רמלה), 'המקדש' (שם נרדף להר-הבית, על מסגדיו), Santon (שם נרדף לדרוויש). בעייתיים יותר הם המקרים שבהם ניסה הנזיר מיגואל להגדיר תפקידים עות'מאניים במונחים אירופיים, ולא תמיד ברורה כוונתו. Pajes בספרדית הם, למשל, pages באנגלית, ותרגמתי זאת: 'נושאי כלים', אך מונח מערכי זה אינו תואם את המציאות המזרחית, וספק אם היו בירושלים נערים נושאי כלים כאלה. במקרים אחרים ניסה הנזיר מיגואל להשתמש במונחים ערביים או תורכיים, וגם אלה סתומים לעתים. התרגום שלי הוא אפוא לעתים קרובות בגדר השערה בלבד. במקרים בודדים לא הבאתי תרגום כלל, אך גם רבים מן התרגומים שהבאתי מחייבים בירור וליבון. ייתכן שבעתיד, לכשיתפרסם תוכנם של כרכי הסגיל הירושלמי מן המאה הי"ז, ניתן יהיה להיעזר בהם לצורך זה.³

לפי שעה נעזרתי בהגדרת המושגים האלה במקור אחר — תיאור המסע של הנוסע התורכי אבליה צ'לבי, שביקר בירושלים בשנת 1649.⁴ הוא מוסר, למשל, שלקאדי של העיר היה מעמד מקביל לזה של הפאשא, וזאת בהיותו לא רק שופט אלא גם ראש המינהל האזרחי.⁵ ואכן מציאות זו

3 א' כהן, 'חשיבותה של ערכית להיסטוריה יהודית: פכים מירושלים העות'מאנית', קתדרה, 50 (טבת תשמ"ט), עמ' 72-58.

4 Evliya Tshelbi, *Travels in Palestine*, Jerusalem 1980, pp. 60-63

5 שם, עמ' 61.

מימין לשמאל: קצין מחיל התותחנים העות'מאני, סייס ערבי, חייל ממלכתי וראש הדרווישים (וייליאם ויטמן 1801)

מוכרת ממקורות נוספים. משונה, לכן, שהקאדי עצמו לא קיבל מענקים מן הפרנציסקנים, לפי רשימתו של הנזיר מיגואל. אך נזכר בה זקזיה, שהוא אולי שופט, אם כי הסכום ששולם לו (573 ריאלים) הוא אפסי ממש יחסית לזה ששולם לפאשא (16,000 ריאלים), ולכן נראה כי המדובר כאן בבעל תפקיד זוטר יותר (עם זאת, אין זה סכום מבוטל יחסית לגובה התשלומים לרוב בעלי התפקידים האחרים). יש לציין כי בחלק השני נזכרים במפורש לבלרי הקאדי בירושלים. לצד הקאדי החג'פי, היו בירושלים גם קאדי שאפעי, מאלאכי וחנבלי. אך גם הם אינם מופיעים כנראה ברשימתו של הנזיר מיגואל.

גם בחלק השלישי ברשימתו של הנזיר מיגואל מוזכר רק הפאשא של עזה ולא הקאדי של עיר זו. אך שם היה המצב שונה. תפקיד המושל עבר בירושה במשפחת רדוואן,⁶ ולקאדי של עזה לא היה אותו מעמד כמו לקאדי של ירושלים, שחלש לעתים גם על המחוזות השכנים.⁷ אחדים מבעלי התפקידים הבכירים האחרים, שמזכיר צ'לבי, מופיעים גם ברשימותיו של הנזיר מיגואל, כגון: מפקד הפרשים (בתרגום האנגלי של צ'לבי הוא מוגדר בתור קולונל, ואילו מיגואל מדבר על גנרל, אך במציאות היה זה בוודאי אותו איש), מפקד המצודה (שלדברי צ'לבי היו כפופים

6 עארף אל-עארף, תאריך ע'זה, ירושלים 1943, עמ' 176, 177.

7 צ'לבי (לעיל, הערה 5), עמ' 62.

לו 200 יניצ'רים),⁸ האחראי על משמר הלילה בשערים, מפקח השווקים, הגזבר, מפקד המשטרה וראשי ההקדשים. ברור פחות הזיהוי של נקיב אל-אשראף (ראש צאצאיו של מוחמד בעיר, להלכה, אך למעשה ראש האצולה הירושלמית בכלל), מפקד היניצ'רים שמזכיר צ'לבי, ואולי הוא 'מפקד הקשתים' ברשימותיו של מיגואל; המהנדס הראשי הנזכר בספרו של צ'לבי, ואולי הוא ה-medidor בלשונו של מיגואל, והאדריכל הראשי, שאולי הוא 'מחלק הקרקעות' ברשימות הנזיר הפרנציסקני. צ'לבי מדגיש, כי מפקד משמר הלילה, מפקד המשטרה, האדריכל הראשי, המהנדס הראשי, הגזבר הראשי, המפקח על השווקים וראש העיר (החסר כנראה אצל מיגואל) – כולם כפופים לקאדי. צ'לבי מזכיר לעתים שני אנשים ששימשו באחד מן התפקידים הללו, למשל שני מפקדי משטרה ושני גזברים; כפילות זו אינה מתאשרת מרשימתו של מיגואל, אך שני מפקחים על השווקים נזכרים גם אצלו.

גובה הסכום ששולם לכל אחד מבעלי התפקידים איננו עומד תמיד ביחס ישר לחשיבות משרתו. הדרווישים של הר ציון, למשל, קיבלו סכום גבוה מאוד ביחס לחשיבותם האמיתית. הדבר נובע בוודאי מכך שהם קיבלו לידיהם במאה ה-17 את מנזר הפרנציסקנים ואת יתר מבניהם שעל הר-ציון. לפי ההגיון העות'מאני כנראה הטיל הדבר על הנוצרים התחייבויות כספיות גדולות במיוחד. גם הדרוויש של קבר-רחל זכה לתשלום גבוה, יחסית, וכן רבים מבעלי התפקידים שטיפלו בעולי רגל. כגון: האחראי לטיפול בנוסעים, המתורגמן, שוער העיר, מפקד משמר הלילה, מפקד המצודה (שבדינו ניתן היה להפקיד דברי ערך) ולבלר הנמל (אולי של יפו), שקיבל אותו הסכום כמו מפקד הנמל.

מתיאורו של צ'לבי עולה תמונה של קבוצה קטנה למדי של ראשי המינהל בירושלים. לעומת זאת, ברשימותיו של הנזיר מיגואל מוצגת קבוצה גדולה בהרבה של אנשי מינהל וקציני צבא בירושלים.

במסגרת מאמר זה אין בכוונתי לנתח את המינהל של ירושלים, מאחר שאין טעם לעסוק בכך לפני שיתפרסם תוכנם של כרכי הסג'ל של ירושלים מן המאה ה-17. להלן הרשימה על שלושת חלקיה.

קשת עות'מאני (פייר
בלזן, 1588)

בעלי התפקידים בירושלים

חלק ראשון

בעל התפקיד

תשלום
(כריאלים ספרדיים)

בעל התפקיד

al Baxa	16,000	הפאשא
al lugar teniente	640	סגנו
al Portero mayor	99	השוער הראשי
al Alguazil mayor	99	השמש הראשי של בית-המשפט
al Maestro de Pajes	64	ראש נושאי הכלים
al Procurador	64	האחראי למינהל
al Veedor	64	המפקח
al Cavallerizo	34	מפקד הפרשים
al Portero	32	השוער
al Cabo de los Archeros	64	מפקד הקשתים
Alque da los azdes	64	(?)
al veedor del mercado	32	מפקח השווקים
al veedor del grano	32	המפקח על התבואה
al veedor de la limpieza	32	המפקח על הנקיון
al Contador	32	הגזבר
al que divide la tierra	132	מחלק הקרקעות (האדריכל הראשי?)
al q provee los viandates	132	האחראי לטיפול בנוסעים
al Portero de la Ciudad	132	שוער העיר
al Governador del Castillo	1,280	מפקד המצודה
al los Criados	320	המשרתים
al Interprete	320	המתורגמן
a la guardia de la noche	192	משמר הלילה

קאדי ומופתי (אולף
דאָפּר, 1677)

בעל התפקיד

תשלום
(בריאליים ספרדיים)

בעל התפקיד

a la guardia del varrio	90	משמר הרובע
al Portero del santos Sepulcro	90	שוער כנסיית הקבר הקדוש
al Fiel de la plaza	32	מפקח השוק
a los criados del Mofeti	32	משרתי המופתי
al zequeziaya	573	השופט(?)
al Merino	20	המטפל בכבשים (או בצמר שלהן)
a los Satones de Mote sio	1,600	הדרווישים של הר ציון
al Santon de Rachel	600	הדרויש של קבר-רחל
al Santon de Belen	54	הדרויש של בית-לחם
al Cabo de los Villanos	54	שיח' הכפריים
al Laidin Heben	108	האחראי להקדש שבחברון(?)
		בעל תפקיד ששמו נגזר אולי מלשון
al Vasarete	64	זיר
al Santon de Santa Ana	20	דרויש סנטה-אנה
al Ecrivano	34	הלבלר
al Anorran	64	(?)
al Fatadin	64	החוקר(?)
al Medidor	64	המהנדס(?)
al Caryador mayor	34	הכרוז הראשי
al Cherifo	34	מפקד המשטרה(?)
al Laidin	28	האחראי להקדש(?)
al Carcelero	15	הסוהר

חלק שני

התשלום

	באמות של	באמות של	בעל התפקיד
	משי (Varas de seda)	קטיפה (Varas de Pana)	
al Baxa de Ierusalen	100	30	הפאשא של ירושלים
al Lugar Teniente	10	—	סגנו
al guarda ropa	3	—	משמר החפצים
al Interprete	3	—	המתורגמן
al Corregidor	6	—	השופט והמשגיח
al Escrivano	3	4	הלבלר
al Inquisitor a Mafeti	13	5	חוקר מטעם המופתי
al Primogenito de la ley	20	10	נקיב אל-אשראף (?)
al Santon de la santo Sepulcre	20	—	הדרוויש של הקבר הקדוש
al Mofeti de Campana	3	5	מופתי האזור הכפרי
al Iahel	19	20	הדרוויש של קבר-רחל
Joseph afifi	3	5	יוסף עפיפי
al su luja	3	5	עוזרו (?)
al Majordomo del Templo	3	5	האחראי להקדש הר הבית
al Tesorero del Hospital	13	5	גזבר בית-החולים או בית-ההארה
al Escrivano del publico	13	5	הלבלר הציבורי
al que quenta los azotes	3	5	האחראי להלקאות (התליין?)
al Aga del Castillo	3	5	אגא המצודה
al Lugar Teniente	10	—	סגנו
al quatro cavalleros	3	5	ארבעת הפרשים
al Capitan de acaballo	3	5	מפקד הפרשים
al General de la Cavalleria	6	8	גנרל הפרשים
al su lugar Teniente	3	5	סגנו
al Alguazil de la Cavalleria	5	3	שליש הפרשים
al Prote o Gabriquero	9	15	(?)
al Cabo de los Villanos	3	4	שיח' הכפריים
al Cabo de los mercaderes	3	5	שיח' הסוחרים
al Cabo q er de los de Poniente	3	2	שיח' האזור המערבי
al Teniente de Inquisidor	3	6	סגן החוקר
al Ialily	3	13	בעל תפקיד הקשור אולי לוואלי
al Iomá	4	—	(?)
al los Escrivanos del Cadi	13	53	לבלרי הקאדי
al Portero del Santo Sepulcro	7	—	שוער כנסיית הקבר
al Aly Balisus	3	—	(?)
al Interpreter de Belen	—	16	התורגמן של בית-לחם

